

HAL
open science

Poznámky k evropské identitě

Jiří Musil

► **To cite this version:**

Jiří Musil. Poznámky k evropské identitě. Cahiers du CEFRES, 2012, Společné pohledy na Evropu, 14, pp.64-66. halshs-01495934

HAL Id: halshs-01495934

<https://shs.hal.science/halshs-01495934>

Submitted on 27 Mar 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES

N° 14, Společné pohledy na Evropu

Jacques Rupnik (Ed.)

Jiří MUSIL

Poznámky k evropské identitě

Référence électronique / electronic reference :

Jiří Musil, « Poznámky k evropské identitě », Cahiers du CEFRES. N° 14, Společné pohledy na Evropu (ed. Jacques Rupnik).

Mis en ligne en janvier 2012 / published on : january 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c14/musil_1998_evropska_identita.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Poznámky k evropské identitě

Jiří Musil

Evropská identita a integrace jsou nepochybně otázky, kterými by se měli zabývat nejen politikové, ale také sociologové a lidé pracující v dalších humanitních oborech. Již vymezení základních pojmů, se kterými se v této oblasti pracuje, vyžaduje mimořádnou péči. Co je identita, co je tradice nebo mentalita v hlubším smyslu?

Poznámka v jednom eseji F.X. Šaldy naznačuje složitost této otázky. Šalda připomíná událost, která byla spojena s návštěvou André Gida v Německu v době Výmarské republiky. Gide byl po jedné ze svých přednášek požádán posluchači, aby uvedl dílo, které podle jeho názoru nejlépe vyjadřuje ducha francouzské tradice. André Gide po krátkém přemýšlení uvedl autora i dílo: Montaigne – *Eseje*. Po návratu do Francie byl tvrdě a spravedlivě kritizován. Říkali mu: copak nevyjadřuje ducha Francie stejně tak na jedné straně Pascal a na druhé straně Voltaire? Není právě nejlepším dokladem francouzské tradice a kultury komentované vydání Pascalových *Myšlenek* z 18. století, k nimž doprovodný komentář napsal právě Voltaire? Snad mi bude dovoleno, abych dodal k této dvojici i další: René Descartes a Jean Jacques Rousseau.

Potud příhoda, o které přemýšlel Šalda. Proč je důležitá i dnes, a zejména v kontextu našeho uvažování o evropské identitě a o integraci Evropy? Protože vývoj posledních let přesvědčivě ukazuje, že procesy integrace Evropy jsou neuskutečnitelné bez hluboké diskuse o kulturní a ideové identitě kontinentu. Jaká je její povaha, co tvoří její ideové jádro, co je společné přes všechny rozdíly? A to nás přivádí k druhé odpovědi na otázku, kterou jsme si položili. Protože musíme zřejmě chápat identitu Evropy spíše jako jednotu mnohosti, než jako výraz jedné ústřední, vše organizující myšlenky. Salvador de Madariaga ve své malé, ale silné knize *Portrét Evropy* říká, že Evropě lze rozumět také pomocí jejích největších literárních hrdinů, kteří sedí na jejím intelektuálním Olympu. Jsou to hrdinové definované dilematy, před kterými stojí, a ta jsou velmi různorodá, i když k nejvýznamnějším patří vztah jednotlivce ke společenství, vztah člověka k Bohu, otázky zodpovědnosti. Madariaga soudí, že o evropské pluralitě a současně jednotě řeknou Hamlet, Don Quijote, Don Juan, Faust, Peer Gynt, Raskolnikov to nejdůležitější.

Vraťme se však k sociologické a antropologické dimenzi naší otázky. I z našeho velice jednoduchého literárního exkurzu plyne, že evropská civilizace a kultura – ostatně jako všechny velké civilizace – mají a měly několik paralelně a také po sobě jdoucích dominujících tradic, které navzájem soustěžují a doplňují se. Ale zdá se, že v Evropě byla a je tato stránka její duchovní existence mimořádně výrazná.

V následující úvaze bude pozornost zaměřena na problém pluralitní identity, na to, co pražský rodák Karl Deutsch v poněkud jiné souvislosti označil pojmem „nonamalgamated or pluralistic security community“. Před tím je však vhodné říci několik slov o roli ideové identity v procesech integrace.

Ze sociální psychologie je známo, že soudržnost jakékoliv skupiny, čili intenzivní vnitroskupinová solidarita, je závislá jak na pozitivních tak i na negativních postojích členů. Postoje jsou ve společnostech výsledkem vnitřního strukturování těchto společností, ale také komunikace mezi členy, přijímání určitých společných hodnot a rovněž vzájemné výměny materiálních i nemateriálních hodnot mezi členy společnosti, anebo mezi skupinami formujícími společnost. Postoje, na kterých je závislá soudržnost, jsou však vždy vyjadřovány pomocí znaků a symbolů, sem samozřejmě patří jazyk, ale také všechny formy umění, mýty, právní dokumenty, myšlenkové tradice, atd.

Ve srovnání s léty po skončení druhé světové války, kdy mravní otřes z toho, co se v Evropě stalo, byl nesmírně živý, a kdy osobnosti jako Rougemont a K. Jaspers kladly velký důraz na hledání společných hodnot a na ideové základy, došlo v našich úvahách o integraci k určitému důležitému posunu. Jak v pozitivním, tak i v negativním smyslu.

V sociologii se dnes rozlišují čtyři hlavní stránky sociální integrace: 1. kulturní (konzistence mezi hodnotami), 2. normativní (konzistence mezi kulturními standardy a chováním jednotlivců), 3. integrace komunikační a 4. funkcionální, tj. integrace založená na vzájemné závislosti jednotlivých částí. Někdy se tato čtvrtá stránka označuje jako funkčně transakční model integrace.

Není pochyb o tom, že myšlenky a energie obsažené v úsilí zabránit na území Evropy dalším válkám vedly k praktickým krokům, které začaly z Evropy vytvářet společný ekonomický, technický a do jisté míry i právní celek tvořený navzájem závislými částmi. Historie Evropského společenství je v tomto ohledu dobře známá. Řečeno jinak, v procesu integrace se kladl po dlouhou dobu důraz na shora uvedenou čtvrtou stránku a zčásti také na třetí, to jest na funkcionální a komunikační integraci. Pozitivní efekty tohoto úsilí jsou zcela nepochybné a je nesmírně důležité, aby se tímto směrem pokračovalo. Někdy se však zdá, že se jakoby zapomnělo na ideu, která dala podnět k tomuto praktickému úsilí, a co je horší, že se zdá, že ochabuje ideový motiv integrace, že se zapomíná na to, jaký hlubší mravní smysl celé to úsilí má.

Koncentrace na realizaci zcela nezbytných praktických politických, ekonomických, technických a právních kroků k větší integraci a na hledání vhodné teorie pro tyto kroky posilovala váhu čtvrté stránky integrace, tj. funkčně transakčního modelu. K tomu je zapotřebí říci několik slov.

Funkčně transakční model lze považovat za aplikaci neo-klasické ekonomické teorie. Tento model se však také opírá, jak poznamenal Stanley Hoffman, o teorii průmyslové společnosti a o moderní verzi saint-simonismu. V modelu lze ovšem najít celou řadu myšlenek převzatých z evolucionismu Herberta Spencera a zejména z teorie organizace moderních společností, jak ji vypracoval Emile Durkheim. Soudržnost moderních společností je založena na stále se prohlubující dělbě práce, na specializaci a na zvětšování sociálních jednotek.

Hospodářské teorie vývoje společnosti podpirají funkčně transakční model poukazem na sekulární trend k vytváření stále větších tržních oblastí.

Není pochyb o tom, že všechny shora uvedené složky činí z tohoto modelu neobyčejně silný, robustní a zejména přitažlivý koncept integrace. Je však zřejmé, že model začíná narážet na nepředvídané meze. Ty se stávají stále více zřejmé v důsledku vývoje soudobých průmyslových a postprůmyslových společností. Tyto společnosti jsou totiž stále více konfrontovány s požadavky politické participace a zejména demokratické legitimace všech kroků, které provázejí integraci, a které vedou k vzniku nových nadnárodních institucí. Stížnosti na deficit demokracie, které se ozývají na adresu řídicích struktur Evropské unie, jsou v podstatě symptomy nevole, kterou pociťují široké vrstvy obyvatel západní Evropy. Problémem se prostě stává legitimace nových institucí. Je rovněž zřejmé, že tato legitimace musí být nejen výsledkem souhlasu těch, kterých se to týká, ale také výsledkem demokratické diskuse o hodnotách, vizích a cílech Evropské unie. A i když tento požadavek zní „měkce“, idealisticky a dokonce i neprakticky, je deficit tohoto ideového hlediska integrace již zřejmý. V seriózních časopisech Západní Evropy se objevují články s názvy: „Evropa – koncept bez ideje“ a podobně. A i když to není příliš dávno, kdy západní sociologové zdůrazňovali, že se pohybujeme směrem ke společnosti bez ideologie, ukazuje se, že zejména při konstrukci velkých nadnárodních struktur, mají-li být přijaty jako širokou veřejností podporované a „vlastní“, nelze vystačit s technickou, ekonomickou a právní koncepcí takové integrace. Evropa nemůže být jen Evropou technickou, ekonomickou a právní, nýbrž také politickou a mravní.

Je zde ještě jeden moment, kterého se dotkneme jen krátkou poznámkou. Britský historik Geoffrey Barraclough poukázal na nepříjemnou, i když srozumitelnou stránku evropských postojů: Evropa se sjednocovala vždy snadněji v dobách ohrožení. Není to v historii jev ojedinělý a je nutno hledat proti tomu cílevědomě „obraně látky“. Nebudou-li nalezeny, může Evropu – i když to dnes zní nepravděpodobně – čekat osud hašteřivých městských států antického Řecka.

Kde tyto sociologické obranné látky hledat? Do jisté míry je nabízí současné sociologické vědomosti o procesech integrace. Vzájemná závislost elementů, která je považována ve funkčně transakčním modelu za dostačující záruku integrace, není ve skutečnosti dostačující podmínkou soudržnosti, pokud není doplněna přijatelnými a silnými hodnotami, které podporují integraci. Tyto vzájemné

závislosti, pojiva vybudovaná na směně zboží, lidí, služeb musí být prolnuty potřebou „difúzní solidarity“. Jinak se celý systém může začít snadno rozkládat v důsledku partikulárního sobectví.

Alvin W. Gouldner rovněž ukázal, že funkční integrace nevede automaticky k integračním efektům, především proto, že vztahy mezi částmi, skupinami společnosti, komunitami, nejsou symetrické z hlediska moci. To je v českém prostředí velice dobře vnímaný argument. Češi neměli v Habsburské monarchii pocit, že žijí ve státě, kde panují mezi všemi národními skupinami symetrické vztahy. Naopak, kritizovali Rakousko-Uhersko pro jeho hegemoniální charakter, při současném oceňování hospodářských, technických a jiných předností tohoto státního útvaru. A podobně, alespoň někteří z Čechů rozuměli tomu, že Slováci v zaniklé československé federaci mohli mít rovněž pocit asymetrie.

Lze vyslovit tvrzení, že asymetrické vztahy v evropském prostředí, v zemích, kde je důležitou hodnotou demokracie, trvají-li delší dobu, vedou k vytváření nestability. Jenom dohodnuté normy reciprocity, jakýsi druh slušné, fair-play výměny, mohou učinit funkční integraci stabilní.

A konečně, je zde ještě další podmínka úspěšné a vnitřně přijaté integrace. Tou je vznik nadnárodní evropské identity. Nepochybně lze v dnešní Evropě najít četné důkazy její existence. Jsou ale slabé a ve vážných situacích se jak vlády, tak i občané uchylují k postojům, názorům a rozhodnutím, která na prvním místě respektují zájmy národních států. Lze správně namítnout, že dosavadní vývoj ukazuje na to, že se evropské země dosud vždy dohodly na kompromisu mezi národními a nadnárodními zájmy. Nepochybně, ale to nevylučuje možnost selhání schopnosti k takovému kompromisu v budoucnosti. Existence silného vědomí nadnárodní evropské identity by však dosahování takového kompromisu značně ulehčovala, tlačila by politiky přímo tímto směrem. I zde lze poukázat na československou zkušenost: jedním z faktorů, který nepochybně přispěl k rozdělení federace roku 1992, byla neexistence silné československé identity ve vědomí lidí.

Jsou tedy všechny čtyři stránky integrace, o kterých byla zmínka na začátku této úvahy, nutné. Co je však zřejmé, je skutečnost, že normativním cílům, hodnotám a vizím Evropy byla dosud věnována malá pozornost. Nevede se o nich také dostatečná mezinárodní diskuse a celý tento problém se dostatečně nepromýšlí.

A zcela na závěr několik námětů. Při hledání evropské identity bychom se neměli soustřeďovat příliš na holistický integrativní koncept Evropy. Cesta vede spíše přes přiznání plurality, napětí, ba často i konfliktů. Ty jsou snad důsledkem úporného evropského hledání pravdy. Pluralita Evropy začíná již pestrostí přírodní a geografickou a pokračuje přes rozmanitost kulturní k fragmentaci politické. Evropa naší doby žije také s mnoha myšlenkovými dualitami a pluralitami. Stačí připomenout jen některé: náboženství a věda, racionalismus a empirismus, mythos a logos, tradice a pokrok, pospolitost a společnost, a zejména individualismus a solidarismus.

Vědomí takové výchozí plurality a různorodosti by nás nemělo zbavit odvahy hledat společné prvky a snad případně i to, co je v sociologii označováno pojmem „jádrové hodnoty“. Lze k nim zařadit: přesvědčení, že máme a můžeme měnit svět, ve kterém žijeme a za který jsme zodpovědní, lidská práva a pojem otevřené společnosti, individualismus kombinovaný se solidaritou, rozpojení moci, ekonomie a vědění a konečně také racionalismus.

Dnes bychom však již neměli skrývat před sebou a před jinými i stinné stránky evropské existence, našeho dosavadního působení ve světě. Patří k nim tvrdé konflikty a strašné války, ničení přírody, kolonialismus a imperialismus a také krvavé diktatury. Pohled na Evropu z Indie, Afriky, Číny, ale i Latinské Ameriky nebývá pro nás vždy příliš lichotivý. Nemůžeme se této konfrontaci vyhnout. Kritické myšlenkové zvládnutí naší evropské minulosti vzhledem ke světu je však nepochybně také jednou z cest vymezení naší identity, cestou, která nám může pomoci žít i v budoucnosti.